

Aegyptus Christiana. Mélanges d'hagiographie égyptienne et orientales dédiés à la mémoire du P. Paul Devos, Bollandiste, curaverunt Ugo Zanetti et Enzo Lucchesi, Cahiers d'Orientalisme 25, Genève 2004, ed. Patrick Cramer, ss. 339.

Jezuita, ojciec Paul Devos (1 V 1913 – 29 IV 1995), od 1937 r. bollandysta, należał do najwybitniejszych orientalistów chrześcijańskich XX wieku. Był zasadniczo orientalistą - hagiografem i hagiografia stanowiła podstawowy przedmiot jego zainteresowania. Zajmował się przeważnie Wschodem chrześcijańskim, szczególnie Egiptem, ale nie tylko, bo także i Etiopią oraz najstarszym chrześcijaństwem słowiańskim, a jego artykuły dotyczące hagiografii czeskiej i słowiańskiej (św. Cyryl i Metody) należą do ważnych osiągnięć w badaniach nad początkami chrześcijaństwa u Słowian. Czasami jednak jego zainteresowania wychodziły poza krąg hagiografii: to on rozwiązał jeden z najbardziej skomplikowanych problemów łacińskiej literatury chrześcijańskiej IV wieku – ustalił dokładną datę pielgrzymki Egerii do Ziemi Świętej i na Bliski Wschód na lata 381-384; ta praca-artykuł stanowi majsterztyk erudycji, a równocześnie i przenikliwości naukowej. Jak dobrze byłoby zgromadzić przynajmniej część tych jego artykułów w jednym tomie „Subsidia hagiographica”, jak to zrobiono z pracami np. B. de Gaiffier czy M. Coen.

Twórczość O. Devosa obejmuje 150 pozycji: w ogromnej większości artykułów, nie licząc setek recenzji nie wymienionych w jego bibliografii, zestawionej przez Bernarda Joassart i Xaviera Lequeux (w recenzowanym tomie ss. XVII-XXIV). A szkoda, bo O. Devos nie robił zdawkowych i grzecznościowych recenzji. Nie pozostawił jednak po sobie żadnej książki. Zawsze gotów pomagać innym, zawsze gotów ustąpić temat, gdy ktoś inny zaczynał nad nim pracować, nie podejmujący tematu, o ile nie przestudiował wszystkich źródeł i całej, przynajmniej najważniejszej, literatury przedmiotu. Te cechy wraz z wrodzonym perfekcjonizmem nie pozwoliły mu pozostawić po sobie dłuższej monografii. Natomiast jego artykuły stanowią zawsze małe arcydzieła erudycji, wnikliwości i znakomitej techniki pracy naukowej: w dziedzinie historii i filologii – mogą stanowić doskonały materiał do ćwiczeń metodologii naukowej, choć przez to są one trudne do czytania.

Ojciec Devos dysponował ponadto świetnym warsztatem naukowym: opanowane bardzo dobrze języki klasyczne, syryjski, koptyjski, etiopski, słabiej arabski. Mówił biegle, poza francuskim i flamandzkim, po niemiecku i angielsku, czytał po włosku, hiszpańsku, katalońsku, rosyjsku, bułgarsku, serbsko-chorwacku i po czesku, zawsze był ciekawy poznawania subtelności językowych. Miał do dyspozycji świetną bibliotekę bollandystów w Brukseli, a w pracę w hagiografii wprowadzali go najwybitniejsi bollandyści: orientalista P. Peeters i H. Delehaye – trudno o lepszą szkołę. Ponadto miał do swojej dyspozycji świetną bibliotekę bollandystów, pilnie gromadzoną od wielu pokoleń przez jego uczonych współbraci, w której spotykają się wybitni badacze z całego świata. Publikował swoje prace w większości (choć nie tylko) w „Analecta Bollandiana” – piśmie o najwyższym światowym standardzie.

Był gorliwym kapłanem, a jego religijność była głęboka i dyskretna. Można go było często spotkać w kaplicy, spieszył z posługą duszpasterską w różnych wspólnotach. Tydzień ze swoich wakacji spędzał zawsze w Lourdes. Odczuwał potrzebę pracy duszpasterskiej i tylko na polecenie przełożonych poświęcił się nauce w Bollandianum.

Był bardzo dobrym człowiekiem: życzliwym, chętnym do pomocy innym kosztem swojej pracy, delikatnym a zarazem wymagającym od współpracowników, nieco nieśmiały, z dużym poczuciem humoru i ciekawością świata. Doskonałą charakterystykę O. Devosa dał Ugo Zanetti w pięknym artykule opublikowanym w „Analecta Bollandiana” 103 (1995) 241-268, uzupełnionym przez tegoż autora we wstępie do niniejszego tomu (ss. V-VII) oraz przez Enzo Lucchesi w recenzowanym tomie pod charakterystycznym tytułem: *Temoignage d'un ami* (ss. IX-XVI). Stąd też pomysł wydania książki ku jego pamięci przez dwóch jego bliskich współpracowników: benedyktyna z Chevetogne (niegdyś bollandysty), dom Ugo Zanettiego i genewskiego koptologa Enzo Lucchesi.

Artykuły zawarte w recenzowanym tomie odnoszą się przeważnie do zagadnień hagiografii wschodniej, szczególnie egipskiej i etiopskiej oraz do zagadnień związanych z chrześcijańskim Wschodem. Otwierają go dwa artykuły dotyczące apokryfów Nowego Testamentu, jednego z nielicznych tematów, którym O. Devos nie poświęcił większej uwagi. Zmarły przedwcześnie w wieku 69 lat O. Michel van Esbroeck († 2 XI 2003), bollandysta, następnie profesor z Uniwersytetu w Monachium, zajmuje się problemem kościoła Matki Bożej, który mieli zbudować Apostołowie, dołączając do artykułu przekład arabskiego tekstu Ps. Bazylego na ten temat: *La première église de la Vierge Marie bâtie par les Apôtres* (ss. 11-18), a Marek Starowieyski (Warszawa) omawia zagadnienia literackie związane z apokryficznymi Dziejami Apostołskimi: *Alcune osservazioni sulla struttura letteraria degli Atti degli Apostoli apocrifi* (ss. 19-28).

Potem mamy grupę prac zawierających wydania lub przekłady tekstów orientalnych, przeważnie hagiograficznych. Do nich należy zaliczyć wspomniany już przekład arabskiego tekstu Ps. Bazylego przez M. van Esbroeck. Sebastian Brock (Oxford) wydaje tekst syryjski *Męczeństwa św. Filemona i towarzyszy*; postać tę znamy z *Historia monachorum in Egypto* (19, 4): *The Earliest Syriac Manuscript of the Martyrdom of Philemon and Companions* (ss. 29-42, z przekładem angielskim). Ugo Zanetti (Chevetogne) zajmuje się św. Koluthosem, któremu szereg prac poświęcił właśnie O. Devos: wydaje długi tekst arabski jego cudów na podstawie rękopisu z klasztoru św. Makarego w Egipcie: *Les miracles arabes de saint Kolouthos [Ms. St-Macaire, Hagiog. 35]* (ss. 43-109, z przekładem francuskim). Dossier hagiograficzne tego świętego uzupełnia Enzo Lucchesi (Genewa) w nocie: *Encore un débris de feuillet du codex „kolouthiens” du monastère Blanc* (s. 110). Tenże uczony wydaje tekst koptyjski, odnoszący się do Czterdziestu Męczenników z Sebasty: *Les Quarante Martyrs de Sébaste. Un témoin copte inédit* (ss. 111-118, z przekładem francuskim), a Gérard Gordon († 22 X 1999, Paryż) publikuje nowy fragment męczeństwa św. Klaudiusza z Antiochii: *Un nouveau feuillet du martyre de saint Claude d’Antioche attribué à son serviteur Anastase* (ss. 119-122, z przekładem francuskim, por. także s. 116 dotycząca tego świętego).

Dwa kolejne teksty są poświęcone św. Pawłowi z Tamma: Awad Wadi (Kair) wydaje recenzję krótszą jego żywotu arabskiego: *Le recensione breve della vita araba di Paolo di Tamma* (ss. 195-210, tylko tekst arabski), a Enzo Lucchesi publikuje nowe fragmenty koptyjskie żywotu tegoż świętego: *Trois nouveaux fragments coptes de la Vie de Paul de Tamma par Ezékiel* (ss. 211-224, z przekładem francuskim). Do tej grupy artykułów można zaliczyć tekst dotyczący wielkiego monofizyckiego patriarchy Antiochii, Sewera, świętego w niektórych kościołach wschodnich, autorstwa Heinzgerd Brakmann (Bonn): *Hagiographie im Dienst hierarchischer Ambitionen. Eine ägyptische Wundererzählung im Umfeld der Vita BHO 1062 des Severos von Antiochien* (ss. 279-286).

To, obok części poświęconej wydaniom tekstów hagiograficznych, zawiera grupę artykułów omawiających zagadnienia związane z żywotami świętych. Irfan Shahid (Washington), wydawca tekstów o męczennikach z Najran (Bruksela 1971) pisze o kobietach męczenniczkach z czasów prześladowania chrześcijan przez Żydów w Najran: *The Martyress of Narjan* (ss. 123-133), a Awad Wadi prostuje informacje o św. Maxi: *Anba Maksi o Massimo, un antico martire* (s. 134).

Kilka tekstów w recenzowanym tomie jest poświęconych monastycyzmowi w Egipcie, którym szczególnie zajmował się O. Devos. Dwa pierwsze teksty dotyczą dwóch ważnych dzieł związanych z monastycyzmem egipskim: Ewa Wipszycka (Warszawa) omawia geograficzne „Sitz im Leben” *Żywota św. Antoniego* pióra św. Atanazego: *La „Vita Antonii” confrontée avec la réalité géographique* (ss. 135-148); podobny temat podejmuje Theofrid

Baumaister (Mainz), omawiając lokalny koloryt *Historia Monachorum in Aegypto* (*Ägyptisches Lokalkolorit in der „Historia Monachorum in Aegypto“*, ss. 165-174). Następne dwie prace zajmują się tematem drogim uczonego bollandyście, jakim są apoftegmata Ojców Pustyni. Dom Lucien Regnault, niedawno zmarły mnich z Solesmes († 1 IX 2003) i wydawca pięciotomowego przekładu francuskiego apoftegmatów, podaje przekład francuski nowych apoftegmatów, zaczerpniętych z wydanych ostatnio tekstów: *Des apophtegmes des Pères redécouverts* (ss. 149-162), natomiast Enzo Lucchesi uzupełnia koptyjskie wydania apoftegmatów: *Un petit complément au manuscrit de la version copte en dialecte sahidique des „Apophegmata Patrum“* (s. 163n.). Wreszcie Philippe Luisier (Rzym) zebrał fragmenty dotyczące wielkiego mnicha egipskiego Jana z Lykopolis: *Jean de Lycopolis. Derniers fragments parisiens réunis par le Père Devos* (ss. 175-193).

Ojciec Devos zajmował się też problematyką etiopską, stąd nie mogło w tym tomie zabraknąć akcentów dotyczących tejże kultury. Gianfranco Lusini (Piza) zajmuje się tradycjami monastycznymi erytrejskimi: *Per una storia delle tradizioni monastiche eritree: le géénéologie sprituali dell'ordine di Ewostatewos di Dabra Sarabi* (ss. 249-272, z przekładem włoskim) a Getachew Haile (Collegeville) daje wydanie dwóch hymnów etiopskich: *Two Hymns for Emperor Eskander od Ethiopia (EMML 2063, ff.115a-119a)* (321-332, z przekładem angielskim). W końcu Jean Doresse (Brovès-en-Seillans) podejmuje temat związku hagiografii i ikonografii w Etiopii: *L'agiographie éthiopienne dans son iconographie* (ss. 333-339).

Dwa inne teksty dotyczą recepcji soborów w świecie orientalnym. Michel van Esbroeck daje krótką notatkę o personifikacji Soboru w Chalcedonie wśród Ormian jako symbolu zła: *Chalcédoine personifié en arménien* (s. 194), natomiast Alessandro Bausi (Florencja) wydaje tekst etiopski, zawierający naukę Ojców Soboru Nicejskiego (318 Ojców): *La versione etiopica della „Didascalia dei 318 Niceni“ sulla retta fede e la vita monastica* (ss. 225-248, z przekładem włoskim).

Dwa kolejne teksty zajmują się życiem i kulturą religijną Koptów: Maggy Rossart-Debergh (Bruksela), *Sacralité continue ou exorcismes chez les coptes* (ss. 287-312) i znowu niedawno zmarłego O. Maurice Martina († 26 XII 2004) – *Dévotions populaires au Caire à la fin du XIIe siècle* (ss. 313-320).

W końcu jedna praca podejmuje problem liturgii starogruzińskiej: Bernard Outtier (Saint-Martin-de-la-Mère) – *Un fragment d'index géorgien des lectures évangéliques selon l'ancien rite de Jérusalem* (ss. 273-278).

Każdy niemalże tom z dwudziestu czterech dotąd opublikowanych tomów serii „Cahiers d'Orientalisme” przynosi cenny materiał i stanowi ważny wkład w poznanie kultury wczesnochrześcijańskiego Wschodu. Tom tu recenzowany, bardzo starannie opracowany –

RECENZJE

---

jak zresztą wszystkie tomy tej serii – przynosi publikację szeregu nowych tekstów i ważnych opracowań dotyczących tej dziedziny. Staranne i piękne wydanie tego tomu zawdzięczamy nie tylko dwóm znakomitym orientalistom, jego wydawcom Ugo Zanetti i Enzo Lucchesi, ale również Patrykowi Cramerowi, wydawcy genewskiemu serii „Cahiers d’Orientalisme”.

Ks. Marek Starowieyski – Warszawa, UW